

Töredékek Lajoskomárom múltjából

A község Fejér megye egyik legfiatalabb települése. Története a 19. század elejéig nyúlik vissza. A megyéhez csak 1950 óta tartozik. Korábban Veszprém megye enyingi járásának helysége, nagyközsége volt. A helység a Mezőföld délnyugati peremén, a Sió és a Sárrét övezte löszhátságán fekszik. Ennek mintegy középpontjában.

A 18. és 19. század fordulóján vizes területtel övezett táj. A Sión még vízimalmok működtek, és a több száz méteres szélességű vizes, nádas területen (Szabad-)Hídvégnél lehetett átkelni. Kelet felé a Sárvíz mocsara jelentett közlekedési akadályt. Veszprém megye déli nyúlványában csak Enying irányában volt szabadabb az út. A vizektől övezett hátság jelentős részét (Enyingtől délre, csaknem a Sió partjáig) erdő borította. E hatalmas erdőséget néhány irtványon elhelyezkedő település: Rév- (ma: Mezőkomárom), Dég és Szilas, valamint Balhás (ma: Mezőszilas) szakította meg. Az erdőt két út szelte át: az Ozora—enyingi és a Mezőkomárom—dégi. Kereszteződésében (a mai Lajoskomárom területén, csárda állt. Az erdőség északi fele a (hódosi erdő) peremén Enying szőlői és legelői, még északabbra e község szántói terültek el. E terület a Batthyány-család mezőkomáromi uradalmát alkotta. Legalábbis e terület nagyobb hányada, Enyinggel együtt. Az uradalom területe a 18. század végén megközelítette a 8 ezer holdat. A kitűnő irtványtalajon, a kedvező éghajlati viszonyok következtében, és nem utolsósorban a jobbágyok és a majorsági cselédek munkája nyomán az uradalom már a 18. század kilencvenes éveiben zabból több mint 9 ezer, búzából és kétszeresből 5 ezer feletti, árpából pedig 2 ezret meghaladó — pozsonyi mérőben számított — termést takarított be évente. Az uradalom jövedelme korábban a 40, majd az 50 ezer forintot megközelítő volt. Központja a mai Mezőkomárom, 2240 holdnyi — I. osztályúnak minősített — szántójával. (Ebből mindössze 773 holdat bírt a mezőváros — zömében töredéktelkes — 105 jobbágya.) Az erdővel határos, több mint ezer holdas legelőjüket az uradalommal közösen használták.

A mezőkomáromi Batthyány-uradalom életében az 1802-es esztendő jelentős változást hozott. A napóleoni háborúk által teremtődött kedvező értékesítési lehetőségek nemcsak a pozsonyi diéta követeit foglalkoztatták, hanem az uradalom vezetését is tettekre sarkallták. Az egyre emelkedő gabonárak, a vágómarhák iránti

kereslet kívánatossá tették a konjunkturális helyzet kihasználását, a munka járadékra alapozódó gazdálkodás szélesítését, hozamának növelését. A birtokos — Batthyány Lajos herceg — döntése nyomán Hegedűs György fő-jószágkormányzó telepítési felhívást tétetett közzé egyes, főleg dunántúli községekben. A kötendő magánjogi szerződésben kedvezmények kilátásba helyezésével jobbágyokat, illetve zselléreket kívánt az uradalom területére telepíteni. A telepes község területét részben az Ozora—enyingi, illetve a Mezőkomárom—dégi út kereszteződésében, majd (néhány évvel később) a mezőkomáromiaktól elvett legelő területén jelölték ki.

A mintegy másfélezer holdnyi (1100 négyszögölével számított) szántó és az elkülönítés során elvett 1300 holdnyi legelő mellett káposztáskertnek, kenderföldnek és szőlőnek való terület állt a telepítés rendelkezésére. A belsőségben 112 jobbágycsalád számára, illetve 46 zsellér részére alakítottak ki házhelyeket, illetve fundusokat (belső telkeket).

A telepesek túlnyomó többsége német, illetve szlovák nemzetiségű. Egy részük Paksról (a Schnitzek, Mosbergerek, Macherek), más részük (mint a Czéh család) Pustavámról, illetve Levélről (pl. a Hofbauerek) települt evangélikus német. A szintén német származású családok (mint a Schmuck, Friedmann, Czuffer, Weingartner famíliák) katolikus vallásúak. A szlovákokat Oroszlánból települt evangélikus, illetve katolikus családok képviselték. (A Cservenka, Pavelka, Csulik, Zsednai, Kozár, Gernya, Paska és más családok.) A Verébről érkezők (pl. a Ver ebiek) és a Homokszentgyörgytől áttelepültek (mint a Szemerieiek, Kovácsok, Somogyiak és mások) evangélikus és református vallású magyarok. A telepítés mintegy fél évtized alatt ment végbe. A telepesek nemzetiségi összetételében, annak kialakításában a 18. század hatvanas éveiben a Batthyányak birtokain (többek között a közeli Bozsokon) lejátszódó jobbágymegmozdulások emléke, illetve tapasztalata is közrejátszott.

A telepítés évtizedének második felében a betelepedés mellett az elvándorlás is érvényesült, amire (feltételezhetően) az évtized közepén végrehajtott, és a mezőkomáromiak terhére érvényesített, legelőelkülönítés is befolyással volt. A település az említett évtized végére „helységgé” formálódott. Élén 1808-ban Kurucz János bíró állt.

A település — amely a telepítő Batthyány Lajos herceg neve után és az anyaközségtől történő megkülönböztetésül — a Lajoskomárom nevet kapta, 1813-ban urbáriumot

kapott. A korábbi magánjogi szerződések helyére lépő urbárium 1344 hold úrbéri szolgáltatás alá eső szántóról, 112 jobbágyházhelyről tesz említést. A jobbágyi kötelezettséget a szántók után 2184 igás, illetve 4368 gyalog (kézi) robotban, a házhelyek után pedig 42 pozsonyi mérő gabonában állapítja meg. Az egyéb járandóságok közé 252 font vesszőfonást, 42 icce vaját, 48 kappant, 84 csirkét és 504 tojást sorolt. Ezekon kívül házanként 1 forint (továbbiakban: frt) árendát. A házas zselléreknek belsőségük után összesen 17 mérő gabonát és 378 napi (egyenként évi 18 gyalog) robotot, a ház után pedig személyenként 1—1 forintot kellett teljesíteniük, illetve fizetniük. A községbeli pásztorház után a helység 1 és 1/4-ed mérő gabonával adózott földesurának.

Az 1810-es évek első felében a helység birtokában 9 hold szántó és 5 2/8-ad rét volt. Az egyházak kereken 53 holdat mondhattak magukénak. Míg — a regulációt követően — a 75 hold kiterjedésű maradvány (remanenciális) földeket bérlet útján hasznosították. A már említett értékesítési konjunktúra mindenekelőtt az uradalom számára teremtett kedvező körülményeket. A telepítésből adódó munkajáradék-növekedés, a mezőkomáromiak legelőjének gyakorlatilag majorságivá történő alakítása., mind a szemtermelésre, mind az állattenyésztésre kedvező hatással volt. A kialakult helyzet haszonélvezői között telkük mellett remanenciális földeket bérlő jobbágyokat is találni. Emelkedő tendenciájú (az 1811. évi devalvációt követően is) a község bevétele. Az uradalom pedig, a községi vezetéshez hasonlóan, beruházásokat hajtott végre a helységben. A régi csárda helyén vendégfogadó létesül, és készülöben volt ekkor a nótárius háza is. Valter Mihály, Straid György, majd Stirl György bíraskodása idején folytatódott az a hagyomány, amely szerint a mezőgazdasági munkák egyes periódusait, de különösen a dézsmálásokat gazdag — és a község terhére elszámolt — áldomásokkal ülték meg. A mezőgazdasági kultúrákban a tízes évek második felében lényeges módosulás történik. A zabtermelés hegemoniája megtörik. Tért hódít — jobbágyföldeken is — a rozs és a kukorica, növekszik a búza vetésterülete, majd az 1816/17-es rossz termést követő években tért hódít a burgonya. Az állattenyésztésben a juhoké a vezető szerep.

A gazdálkodásban beállott változást egy korabeli (1817) és megyénkbeli tudósítás így összegezi: „Vajon nem jobb lett volna-e az elmúlt súlyos s szűk években a birkajáró földeket étellel elvetni, s így az emberi nem sorvadó segítségére lenni, mintsem a juhtenyésztet oly erőltetéssel előmozdítani? De nemcsak nem fordíthatnak a birka

járások telkekké; hanem ezekből is nagy részek elcsipettetnek lóhere, muhar, bükköny s több effélék vetésére a birkák kényes teelése végett.

Az 1821. évi kedvezőtlen termés, majd az adó (1822. november 1- jétől) „pengőben” (nem bankóban, hanem ezüstben) történő követelése, valamint a megyei ellenállás féken tartására rendelt katonaság ellátása a korábbiaknál nagyobb terheket rótt a helység lakosságára. Csak a porcióból — a katonaság ellátásából — származó terhek magukban is jelentős kötelezettséggel jártak. 1820-ban pl. 1710 frt és 27 kr. 1821- ben 2247 frt 11 krajcár a kivetés összege. A katonaság helyszíni jelenléte megkövetelte a természetben kiszolgáltatott porciókat. Ez szintén növekvő tendenciájú. Az 1825/26. katonai évben teljesített porciók értéke 21 frt volt, s ez az 1826/27. évben már 37 frt és 30 kr.

Az adóterhek növekedése új helyzetet teremtett: megindította az eladósodás folyamatát. Az 1823. november 1-jén hivatalba lépő községi vezetés, Tremmel János bíró és esküdtjei (Mosberger István, Valter Mihály, Szemerei István, Stril György, Valter Mátyás, Bárdi István és Czéh Mátyás) súlyos adóterhet örökölt. 9 Az adótartozás összege ekkor 3439 frt 16 kr volt. Nem sokat változott a helyzet Szemerei István (írástudó egyén) bírósága (1825/26) alatt sem. Az őt követő Tremmel János még mindig 1098 frt 52 kr tartozást tartott nyilván. Ekkor (1827-ben) a 183 adóhátralékosból csak 34-en rendezték tartozásukat. Az adó elől többen megszöktek. A nyilvántartást vezető Szép György, hídvégi fiskális tudakozódására Tremmel József azt válaszolta, hogy a hiányzók vagy elköltöztek a helységből, vagy elszegődtek az uradalomba. Ilyen körülmények között a község bevételei is leapadtak. A helység bérbe adott (krumpli-)földjeinek árendája sem folyt be hiánytalanul.

1828-ban a település lakosainak száma mintegy kétszerese volt (1406 fő) a két évtizeddel korábbiaknak. A település 191 házában 112 jobbágy- és 93 zsellércsalád lakott. A zsellérek közül 53 ház nélküli volt. 1813-hoz viszonyítva a zsellérek száma csaknem ötszörösére emelkedett. A községi szántó-, illetve a maradványföldek ezt a zsellértömeget felvenni nem tudták. A községi földek bérlői, a remanencia árendásai mellett feltűnnek a majorsági földre költöző zsellérek, illetve töredéktelkesek, valamint e területet (odaköltözés nélkül) bérlők is. Az uradalom a korábbiakban igényelt munka járadékosok mellett mind nagyobb számban foglalkoztat árendásokat, bérlőket a pénz járadékának növelése céljából. Alkalmazásuk mértékét, a bérletek nagyságát és

időtartamát teljes egészében az uradalmi érdek határozza meg. Ugyanekkor az adóterhek előli menekülés útját jelentette a majorsági földre települők számára.

Ezt a folyamatot támogatni látszik a község vezetése is. A 20-as évektől visszatérő problémájuk e bérletek biztosítása. Ez ügyben nem csak saját uradalmi központjukban (pl. Enyingen) járnak el, hanem a szomszédos nagybirtok központjában (Dégen) is. 1821-ben már a hódost erdő és földek árendája címén 24 frt 27 kr-t fizetnek ki Enyingen. A dégi látogatást követően (szintén 1821-ben) Valter Mihály bíró és Hollósy Ignác nótárius jelenlétében újabb földek kimérésére került sor. Sőt, 1822 márciusában a volt bíró (Valter Mihály), esküdti minőségben, Mosberger István társaságában előbb Bécsben, majd augusztusban Enyingen látogatják meg a herceget, Batthyány Fülöpöt. Céljuk újabb bérletek szerzése, illetve a meglévők meghosszabbítása.

A 20-as évek gondjaihoz az évtized végén újabbak járulnak. A szociális problémák felekezeti-nemzetiségi tartalmat is nyernek. 1828-ban a helyi szlovák nyelvű istentisztelet találkozik magyar részről rosszallással. Az éledező nacionalizmusok csaptak össze felekezeti (anyanyelvi) formát öltve. Az összeütközés atrocitásig menő formáját ugyan Szekfű Gyula kétségbe vonja, de tagadhatatlan az említett probléma megléte (a nemzeti ellentét), ha ennek durva megjelenési formáját vitatja is.

A község történetének negyedik évtizede újabb, súlyos problémával indul. 1831 nyarán kolerajárvány éri el a települést. Augusztus 5-én Hollósy László enyingi főszolgabíró megbetegedéseket jelent Lajoskomáromból is. Itt 17-étől október 16-ig aratott a halál. A község 1483 lakosából 104 életet követelt. A nagy számú haláleset miatt — a pánik elkerülése érdekében — a harangozásokat, az uzsora letörése céljából a koporsók árát korlátozni, illetve maximálni kellett. Ez a járvány az 1824 nyarán előforduló himlő járványnál összehasonlíthatatlanul több áldozatot követelt.

A korábbi gazdasági és szociális gondok átörökítődtek a 30-as évekre is. Az évtized első esztendeiben (pl. 1833-ban) a szántókról viszonylag jó termést takarítottak be. Mind a telki, mind a községi földeken a szemtermelés dominált. A községi földek jövedelme 1833-ban meghaladta a 800 forintot. 1832-ben onnan 16, 1833-ban 19 mérő rozsot, illetve 32, majd 26 mérő zabot takarítottak be. A káposztatermés 1833-ban elérte a 150 mérőt. A néhány évtizedes múltú burgonya a vetőgumó tízszeresét adta vissza. (A bőséges termés egy részéből Hídvégen pálinkát főzettek.)

A gazdálkodás eredményeinek szerény növekedését jóval megelőzte az adóterhek emelkedése. Új adónemet jelentett 1834-től kezdődően az ösküi katonai istálló fenntartási költségeinek (évi 41 frt) a községre történő hárítása. De gondot okozott helyi 63 zsellércsalád adójának rendezetlensége, egy részük átmeneti fizetéseképtelensége, az ezzel kapcsolatos községi kötelezettségvállalás csak az 1835/36-os esztendőben rendeződött, mintegy másfél száz forint kiegyenlítésével: 29 házas és 34 hazátlan zsellér részéről. 1 5 De tartozások terhelték a jobbágyok túlnyomó többségét is. Náluk különösen az 1836/37-es esztendő tartozásainak felhalmozódása volt jellemző. (Ekkor a 133 frt 33 kr-nyi tartozás 1620 frt 8 kr-ra növekedett.) Többeknek 10, 14, illetve 20 frt fölötti tartozása volt. A legjelentősebb hátralékban Szemerei István és Valter Mihály (30 frt-ot meghaladó tartozással) voltak, a 96 főnyi 10 frt feletti adós között. A Számvevő Szék, hogy példát statuáljon „megmotoztatta” a két volt bírót, a 18 frt 51 kr-ral hátralékban levő Tremmel Jánossal együtt. A házkutatás után nevezetteket 5 frt 40 kr-tól 127 frt 40 kr-ig terjedő bírság fizetésére kötelezte. 1 6 Az 1836 februárjában történt esemény hatására a kötelezettségek teljesítése javult, és az 1838-as esztendőben lelépő bíró, Bélák János az újnak, Farkas Györgynek már csak 721 frt 10 kr adósságot hagyott örökül.

Az 1836/37-es évben egyébként a helység összes bevétele 2448 frt és 5 kr volt. 1 7 Ebből 1891 frt 90 kr adóból származott. A kiadások összege 2447 frt 36 kr-t tett ki; ennek jelentős hányada: 1090 frt és 20 kr a katonaság céljára átadott „futrás” (szemes) takarmányból és a „forspontok” (szállítások) költségeiből tevődött össze. (Ebben a katonai esztendőben zabból 1768, szénából 1610 porciót szolgáltattak be.) Ugyanekkor a megyének fizetett adó is meghaladta az ezer forintot. Az 1840/41-es lajstrom még — a katonasággal kapcsolatban — emelkedő összegű kiadásról ad számot. (A porciók értéke 1236 frt volt.) A magyar reformtörekvések fékezését célzó katonai megszállás terheiből jutott a helyi jobbágyság számára is.

A múlt század negyvenes éveire kialakultak és rögzítődtek a település határai. A kereken hétezer (1200 négyszögöles holddal számolt) határból 4226 hold 100 O-öl úri birtok. Herceg Batthyány Fülöp birtokában Újhódoson 2588 hold 300 D-öl szántó, 93 hold legelő és 1550 hold 200 O-öl erdő volt. 1 8 A határ 60%-a nagybirtok, míg a fennmaradó. 40%-on az 1848-ban 1567 főre tett népesség osztozott. A mintegy 300 családra tehető (családonként 5 fővel számolt) lakosság 1 családjára, átlagban 9 hold körüli föld jutott. Gyakorlatilag az urbárium kiadása körüli földterület megosztási

arányai konzerválódtak, annyi változással, hogy az évtized közepén az uradalom újabb legelőelkülönítést hajtott végre.

A konzerválódott birtokarányokkal ellentétben lényeges változások mentek végbe a község társadalmában. A telepítéskori, illetve az urbárium kiadása körüli időpontokhoz képest a jobbágyok és a zsellérek egymáshoz viszonyított aránya megfordult. Míg korábban a lakosság zömét telkes (majd töredéktelkes) jobbágyok alkották, most zsellérek (köztük is a háznélküliek) kerültek túlsúlyba. Egy 1853 tavaszán kelt részleges (katonai) összeírás szerint 10 a községben mindössze 7 egésztelkes jobbágyot találtak. (Hofbauer Pál, Szemerei István, Reisz János, Szapper Márton, Huiber Gáspár, Schmelzer Mátyás és Meidlinger György tartozott közéjük.) A féltelkesek száma 90 volt. A százat megközelítő zsellércsaládok fele már hazátlan, míg a fennmaradó létszámot a töredéktelkesek, a majorsági zsellérek, uradalmi cselédek és tisztségviselők alkották. A pauperizálódással ellentétes folyamat mérsékelten érvényesült. A közel fél évszázad folyamán csak Bélák Istvánnak, (elődei jóvoltából) sikerült két telekre szert tennie. Másfél telkesekké is csak ketten váltak: Macher József és Farkas György. A jobbágyi háztartások mintegy tizedében alkalmaztak állandó jelleggel idegen (szolga) munkaerőt. E családokból került ki a bírók túlnyomó többsége.

A parasztságon belüli rétegződés folyamatában a gazdálkodás mindenkori igényének megfelelő mértékben alakult ki a községben — a földjük mellett bérletre is vállalkozók rétegén túl — a bérletre szoruló, illetve a majorsági (allodiális) földekre települő, vagy csak azt bérlők rétege. A bérlet formája, terjedelme és időtartama teljesen az uradalom érdekeitől függött. A község társadalmának ezt a rétegét érintette legkevésbé a későbbi jobbágyfelszabadítás. A társadalmi tagozódás mellett a községet a vallási és nemzeti megoszlás is jellemezte. Fényes Elek szerint Lajoskomáromnak „tót és magyar” lakossága van a múlt század első harmadában. Az általa 1838-ban 1488 főre tett lakosból 1090 az evangélikus népesség. A római katolikusok számát 284-ben, a reformátusokét pedig 109-ben jelölte meg. A legnagyobb arányt képviselő németiség mellett különösen a 285 főnyi szlovákság körében élt erőteljesen a vallási és egyben a nemzeti hovatartozás érzése. A szociális rétegződés az azonos sorsúak közötti összetartozást, míg a felekezeti, illetve nemzetiségi hovatartozás az ilyen szempontú elkülönülést erősítette. Az egymást keresztező érdekek és érzelmi kötődések felforrósodásának időpontjában érte a községet a pesti forradalom híre.

Miután a forradalmak nyomására a hirtelenjében született törvények több kérdést megoldatlanul hagytak a jobbágyság felszámolásával kapcsolatban, ez a körülmény és a törvények sajátos értelmezése önkényeskedést, népi megmozdulást eredményezett. A szomszédos községek (Szilas, Balhás és Mezőkomárom) zsellérjei, úrbéresei, sőt nemesei is már március és április folyamán megmozdultak valódi, vagy vélt jogaik érvényesítése érdekében. Dégen és Közép-Bogárdon az úrbéri szolgáltatásokat tagadták meg, Lajoskomáromban pedig a szlovákság körében volt nyugtalanság tapasztalható.

A szabadságharc eseményei érintették a község területét. A Fehérvár alól visszavonuló Róth tábornok közel tízezer főnyi seregét az üldöző magyar erők — köztük Csány László és Zichy László nemzetőrei — a tóti erdőnél fegyverletételre kényszerítették. Illyés Gyula által versben (Ozorai példa) megörökített esemény huszáros cselvetésen alapult. A magyarok, hogy tényleges erejüknél többet mutassanak, a Kálvária dombon — az ellenség előtt — körbe vonultatták egységeiket: Kihullt a sorból fenn egy-egy huszár, de a többi csak járt, csak vonult tovább. Míg fel nem tűntek baltákkal s üvöltve, mint a nádasok csikasz kölykei, a pusztaiak... s a szemközti dombra Dégről, Perczel, Szilasról Görgey! Ebben az akcióban, az erdő Lajoskomárom felőli részén, Huszár Pongrác vezetése alatt, a lajosi nemzetőrök (a „pusztaiak”) is részt vettek. És 1848. október 7-én, reggel 8 és 9 óra között az ellenséget megadásra bírták.

A tavasz folyamán bonyolított nemzetőri összeírás kapcsán még nem, de a decemberi katonai számbavétel alkalmával már élesen jelentkeztek a helyi felekezeti-nemzetiségi ellentétek. Tavasszal néhány távolmaradó mellett csak hárman kértek mentesítést a szolgálat alól, decemberben Musseli István lelkész már a hitfelekezetek közötti arányos újoncozás megvalósítását tartja szükségesnek, és ilyen arányú javaslattal él a Megyei Honvédelmi Bizottmányhoz: „a különböző felekezetek közti ingerültség” csillapítása érdekében. Indítványát a Bizottmány mint „a törvény előtti polgári egyenlőség elvével” össze nem egyeztethetőt, elveti.

1849 elején az elégedetlenség szociális irányba tolódik. A környező községekben (Szilas, Mezőkomáromban, Enyingen) zavargások törnek ki. (Mezőkomáromban a vásári rendet katonaságnak kell biztosítani, majd júniusban — szintén ők — Batthyány Fülöp herceg hunyrosi rétvét legeltették le „tökéletesen”.) Az önkényeskedéseket fékezni kívánó Szemere-kormány intézkedése nem hozta meg a

kívánt eredményt. A nemzeti függetlenségért folytatott küzdelem jobbágyi, de méginkább zselléri értelmezésben a társadalmi felszabadulás követelésével fonódott egybe.

Az elbukott függetlenségi harc és a félbemaradt társadalmi forradalom után császári nyílt parancsok intézkedtek — érdekeinek megfelelően — a feudális rend lebontásáról. Az 1853-as utasítások, a földdel rendelkező jobbágyok és zsellérek tulajdonának megerősítése mellett, a parasztság többi rétegének igényéről nem rendelkeztek. Lajoskomáromban a telkes jobbágyok birtokba vették az általuk művelt földet (az ezzel rendelkező zsellérekkel együtt). A helyi hazátlan zsellérek csak az évi 18 nap robot alól mentesültek, de földből nem részesültek. A majorsági zsellérek pedig évtizedek múlva kaptak lehetőséget arra, hogy „szolgálmányaik” húszszorosának lefizetése ellenében (legelő- és erdőterület nélkül), birtokukba vehették — ha fedezetük volt rá — az általuk művelt földet.

A község telekkönyvében az 1850-es évek elején összesen 7058 (1200H-ölével számított) hold és 561 négyszögölnyi terület szerepel. (Katasztrális holdban 5293 hold és 1361 négyszögöl.) A határ nagy része (60%-a) szántó, közel egyötöde erdő, öt százalék körüli a legelő. A szőlő területe (magyar holdban) a 65, a rét 18, míg a belsőségek a 81 holdat meghaladóan fordulnak elő. Fél évszázad alatt a művelési ágak megoszlásában lényeges változások következtek be. A szántó összes területe mintegy négyszeresére növekedett, különösen a negyedére csökkent legelő (és a zsugorodó erdő) rovására. Az arculatot változtatott határban a szántó és az erdő maradt tájformáló tényező.

A tulajdonban végbement változás korántsem ennyire karakterisztikus. A nagybirtok túlsúlyát változatlanul megőrizte. Fülöp herceg mellett a birtokosok sorában ekkor testvérének leányával gróf Draskovich Györgyné, született Batthyány Erzsébettel is találkozunk. A négyezer holdat meghaladó birtokuk csaknem kétharmada szántó. A határban található erdő majdnem egésze tulajdonukban van. A kereken 372 holdnyi legelőnek pedig negyede, 93 hold maradt birtokukban. A Fülöp-hegyi 65 holdat meghaladó szőlőben 2 holdnyi Batthyány Fülöp herceg dézsmaköteles tulajdona. Az uradalom, mint szemtermelésre berendezkedett, jelentős erdővel rendelkező nagybirtok maradt a jobbágyfelszabadítást követően is. Újhódos majorsági központtal.

A háromezer holdat megközelítő jobbágytulajdonba került terület mintegy 85%-a szántó. Ez 2667 birtoktestre darabolódott, amely 25 dűlőt alkotott. A birtokba vett káposztáskerten 183-an osztoztak (egyenként 63 —126 négyszögölnyi terület fölött). A kenderföldnek (140—480 négyszögöles tábláit) 108-an vették birtokukba. A két Lóheres (a Felső- és a Szőlők-aljai) már nagyobb területekre tagolódott. (175—350, illetve 500 négyszögöl körültekre.) Itt a parcellák száma 117, illetve 125 volt. Az időszakonként vízzel borított Nagylapason, a rét mellett, 119 részre tagolt 1100—2600 négyszögöles szántók terütek el. E birtoktestek együttes területe 338 hold, amely 595 parcellára darabolódott.

A paraszti kézre került terület többi része — a belterületi 70 és a 279 hold legelőt leszámítva — nagyobb részében I. osztályba sorolt szántó volt. Egyes táblák, mint a Vermesi, a Hármás-szilfai, a Belső-, a Közép- és Külső-dűlők egyenként 200 hold feletti területtel, míg a Haraszt-Bogárdi, a Hosszúvölgyi, az ókúti, az Ozorai út menti, a Rövid-tábla és mások 68—90 hold területet foglaltak magukba.

A község birtokában 100 hold és 1327 négyszögölnyi terület volt. (Ebből több mint 75 hold szántó.) Benne 400 öles „pajtás kert” (csűr) és a 2 holdas területű „téglaház” (téglaegető). Tizenegy és fél hold rétje is volt a községnek a Felső-Nagyréten, illetve a Nagylaposi dűlőben. Az evangélikus egyház birtokában közel 40, a református egyháznak 35, a katolikus egyháznak 18 hold föld volt birtokában. Mindhárom egyház szőlővel és temető-területtel is rendelkezett. A község belterületén 360, az uradalomban 11 házrészt tartottak nyilván. Az évezedekkel korábbi, 1200 négyszögöl terjedelmű belsőségek jelentős része ekkorra 600, 450 és 150 négyszögölesre zsugorodott. A hatvanas évekbeli „Betűsoros névjegyzéke” a helyi „földbirtokosoknak” címet viselő kimutatás szerint² a jobbágytelkek is széttöredeztek. A 655 főt számláló birtokos a másfél évtizeddel korábbinak csaknem kétszerese. Közülük azonban 42%-ra datált a fél-, 14%-ra pedig a negyedtelkesek aránya. Ugyanekkor 150-re tehető a már csak házzal rendelkezők száma. Néhány évvel később (1869-ben) a 2013 lakos 177 házban él. (Az egy lakóháza jutó népesség kerekén 11 fő.) A nemek közötti aránytalanág (1041 férfi, 972 nő) a helység „uradalmi község” jellegére utal.

A megváltozott helyzetből adódó konzekvenciát az uradalom már az ötvenes években levonta. Mindenekelőtt a munkaerő-szükséglet oldaláról. Az évtized második felében, Szeles József uradalmi mérnök tervei alapján, kétszeresre emelik az újhódosi cselédlakások befogadóképességét a szobák számának növelésével. A 16 családra

méretezett épületben összesen 50 helyiség található. (Közte tanterem és tanítói szoba, lakásonként kamra, s még halotti kamra is. A lakások változatlanul közös konyhára vannak felfűzve.) A hatalmas — külsejében a hagyományos cselédlakásoktól eltérő — épület mellett az uradalomban még 11 lakrészt tartanak nyilván. (Négyet az új telepítésű erdők szomszédságában, hetet pedig a majortól északra fekvő táblákon.) A gazdasági cselédség létszámának növelése mellett az uradalom a majorságba települt zsellérekre számított munkaerő szempontjából. E két réteg helyzetén a jobbágyfelszabadítás mitsem változtatott. (Ez utóbbiak „érdekeit” az 1852-es helyi kataszter elkészítésekor Farkas Imre uradalmi tisztartó képviselte, „mint az addig adómentes szegődményesek” megbízottja.) Az említettekén kívül, különösen munkacsúcsok alkalmával, az uradalom napszámosokat, illetve summásokat is foglalkoztatott.

A község volt jobbágyai a korábbi (Fülöp-hegyi, ekkor még dézsmaköteles) szőlők mellett újak telepítését kezdik meg 1862-ben. Öt évvel később, 1867. május 16-án, Újhegyen megalakították a hegyközséget, amelynek 112 tagja volt. A rendtartás szerinti célkitűzés jófajta, édes borszőlő szüretelését határozza meg a feladatként. Ezért mind a művelésben, mind a szüretelésben és a tárolásban gondosságot és tisztaságot várnak el tagjaiktól. Szüretelés csak a község, előljárósága által jóváhagyott időpontban történhetett. A hegyközség rendjére az évente, május 1-jén, választott esküdtek, bírák, illetve hegymesterek ügyeltek. A körülárkolt és három kapuval ellátott szőlőskert bírójának a szabályok megsértőivel szemben bírságolási joga volt. A dézsmaváltság ügyét a hatvanas évek végén (az 1868. évi XXIX . t. c. alapján) rendezték. A törvény alapján a telepített szőlő mellett a föld is paraszti tulajdonba került. (Jellemző, hogy a 19. század végén a községben úri birtokban lévő szőlővel nem találkozunk.)

Az ötvenes évek elején elindított, a feudalizmus felszámolását célzó folyamat a következő évtizedekben tovább folytatódott. Az 1852-ben lezárt, Csik Mihály, Czéhmeiszter József, Apauer Pál, Schmeltzer Mihály, Szemerei István és Varga István választmányi tagok által aláírt helyi telekkönyvet a 60-as években helyi földbirtokosok nyilvántartásának összeállítására követte; majd a hetvenes évek derekán (az 1874. évi VII . t. c. alapján) a kataszteri munkálatok indultak meg. Az e célból létrehozott bizottság Szarvasy Sámuel evangélikus lelkész elnökletével tevékenykedett. A bizottság tagja volt Varga József községi jegyző (úgyis, mint a bizottság vezetője),

valamint Wertheim Samu újhodosi. Schmeltzer Mátyás, Szemerei Sándor, Schmuck Ádám, Mosberger Simon, Kotsinszky Márton és Litskó Mihály lajoskomáromi lakosok.

A bizottság feladatai közé tartozott az egymás közé ékelődő paraszti és uradalmi földek cseréjének megoldása, abból a célból, hogy a dűlők tulajdonjogának egyneműségét biztosítsák. Ennek akadálya volt, hogy egyes bérbe adott uradalmi, illetve községi földek bérlési időtartama különbözött egymástól. A községi vezetés a bekövetkező tagosa fásokkal számolva csak éves bérleteket létesített, míg az uradalom 6 éves időtartamúakat kötött. Mihályfi számtartó által képviselt uradalmi állásponttal szemben a községé érvényesült, és a hetvenes évek közepén a tagosítással kapcsolatos földcserék megindultak.

A bonyolítás munkáját három csoportban végezték. Schrai István, Szabó János és Schnitz Simon volt az első, Glück György, Viland Ádám, Schmuck Ádám és Reisinger Lőrinc a második, Viland Pál, Viland Márton, Reisinger György, Szemerei Sándor, Mosberger Keresztély, Hofbauer Pál, Schmeltzer Mátyás és Ulrich András a harmadik — a tervezett nyomásoknak megfelelő — csoportosítás tagja. E munkák részeként a községi vezetés a határ új, háromnyomásos gazdálkodásnak megfelelő kialakítását is napirendre tűzte. E munkálatok kidolgozásával, a felosztási terv elkészítésével Hofbauer Pál, Andorka Jakab és Varga József képviselőtestületi tagokat, illetve jegyzőt bízta meg. A földek cseréje a Nagy rétiekkél indult. Ezt átadták az uradalomnak. A község földjén pedig csapást alakítottak ki, hogy megközelítését lehetővé tegyék. A rendezés keretében Hofbauer Pál közgyám javaslatára a Páskum művelésre alkalmatlan (mintegy negyed) részét kiosztották a lakosok között, azzal, hogy a területen akácost kötelesek létesíteni. 1879 tavaszán, a folyamatban lévő rendezések keretében — Szemerei Sándor bíró által összehívott zsellérgyűlésen — a gazdákkal történő közös legeltetés mellett foglaltak állást. Ennek nyomán a zsellérpáskumban faiskola létesítését határozták el. (Egyébként e munkálatokkal összefüggésben intenzív fásítási akció indult. A Kútvölgyben jegenyést létesítettek és fásították a temetőbe vezető utat.)

A határrendezés során már a hetvenes években megindult a vízmentesítés munkája. Szemerei Sándor bíró kezdeményezésére a Nagylaposnál, a Kenderföldeknél, a Káposztás- és a házi kerteknél árkolások történtek a vizek elvezetése céljából. Az évtized végén (1879 őszén) a Kútvölgyben tavat létesítettek Szarvasy Sámuel terveivel, Progli András és Kepli Pál kőművesmesterek közreműködésével, a helyi

lakosság — közmunkában végzett — segítségével. (Az 1880 júliusában elkészült tervet, a kenderáztatók szándékát mellőzve, lóusztatásra használták.) A nyolcvanas évek elején Hofbauer Pál indítványára a Mosberger Simon bíró által irányított bizottság — a lakosság közmunkában történő közreműködésével — a község határában általános vízrendezést végzett. E szabályozás eredménye, hogy — más vízlelőhely híján — a Kútvölgyi tó nyugati részét kenderáztatónak kijelölték. A vízrendezések kapcsán új kutak létesültek. Ásott kút készült a Kereszt utca nyugati felén, a zsellérek munkájával. Valamint Viland Pál és Auerbach földjén a Téglaházi, illetve a Határdűlőben.

A határ-, illetve a vízrendezések nyomán a község mezőgazdasági hasznosításra alkalmas területe is nőtt. A kútvölgyi (Spipli kertje alatti) limbusos rész megtisztítása, a vízvezetések, a legelőterület, a rét részarányát növelték. Az ily módon nyert terület, valamint a növekvő (főleg szarvasmarha és sertés) állatállomány oda hatott, hogy a nyolcvanas évek második felében a gazdák és a zsellérek állatainak legeltetését — korábbi intézkedéssel ellentétben — ismét különválasztják. A század végére (1895) a községi legelőterület (10,8%-os aránnyal) a 30 évvel korábbinak kétszeresére növekedett. (A 635 kat. holdból 163 volt az uradalomé és 472 kat. hold a községé, illetve a közbirtokosságé. Ez utóbbiakat 1888 márciusában határolták el egymástól.) A lajoskomáromiaknak a helyi legelők mellett ekkor már a mezőkomáromi határban is voltak mind szántó-, mind legelőterületeik. (Ezek birtoklása a későbbi községhatár módosítását eredményezték.)

Még a nyolcvanas évek első felében végrehajtották a határ összes földjének fölmérését, a tagosítások nyomán kialakult helyzet pontosítását. A munkálatokat saját hatáskörben végezték. A Szarvasy Sámuelből, Hofbauer Pálból és Schnitz Györgyből álló bizottság (napi 1—1 forint tiszteletdíjért), a bíró által kirendelt lakosok közreműködésével, végezte a feladatot. Ennek keretében az adódó pontatlanságokat kiigazították (pl. Schrai István Külső-dűlőbeli földjén, vagy Schmuck Ádám és társai Bogárdi-dűlőben lévő földjein éb másutt), illetve a hiányosságokat (pl. a Haraszticsapás szélességével kapcsolatban) pótolták. 1886. február 18-án a képviselőtestület úgy határozott, hogy a rendezés során bekövetkezett változásokat telekkönyvileg is rögzítik, illetve pontosítatják. Az új körülmények kialakítása megkönnyítette a határ háromnyomáson alapuló gazdálkodásának érvényesítését (az összefüggő tarló- és ugarföldek időbeli hasznosításának összehangolását). 1890-ben pl. úgy rendelkeztek,

hogy az Összefüggő tarlóföldek felszántása október 1-jéig, az ugarföldeké pedig a következő év május 15-ig —: a legeltetés szempontjait szem előtt tartva — tilos.

A 19. század hetvenes és nyolcvanas éveiben a község közigazgatási határát érintő kérdések is felvetődtek. 3 3 1876 nyarán Bélák István és Szőke Ignác Közép-Bogárd közbirtokosai nevében azért folyamodnak, hogy „minden tekintetben csatlakozhassanak” Lajoskomáromhoz „közhatósági jóváhagyás mellett”. Ez a törekvés akkor nem járt sikerrel. A századfordulón (1901) megismételt kérésük Hofbauer József bíraskodása alatt, Székely Gusztáv jegyző közreműködése mellett, teljesült. Hasonló törekvés bontakozott ki 1881 őszén Bischitz Mór ozorai lakos, uradalmi főbérelő részéről, aki Harasztbogárd és Tóti csatlakozását szorgalmazta.

A mondottak következtében a múlt század második felében a község határa módosult, mind kiterjedésében, mind művelési ágak szempontjából. De változtak a település társadalmi-szociális viszonyai is. Lajoskomárom területe az 1857. évi 5480 kat. holdról 1895-re 5845 kat. holdra növekedett. Ennél jelentősebben változtak a művelési ágak arányai. A legnagyobb átalakulás a szántók és az erdők területében következett be. A század közepén a határ egyötöde még erdő volt (21,3%), ez 116 kat. holdra (1,9%-ra) csökkent. A szántóterület 68,9%-ról viszont 83%-ra (4849 kat. holdra) emelkedett. Megnőtt a legelő is: 5,3%-ról több, mint kétszeresére, 10,8%-ra. 635 kat. holdra. A szőlőkultúra még nem heverte ki a filoxéra pusztítását. (A korábbi 49 kat. holdról 2 kat. holdra zsugorodott.) A századvég új jelensége a kertgazdálkodás megjelenése, amely a nulláról kiindulva ekkorra 24 kat. holdra (0,4%-ra) terjedt. A század második felében a szemtermelés, a kapások térhódításának vagyunk tanúi. Ugyanakkor, az országos tendenciával ellentétesen, jelentős szerephez jut a külterjes állattenyésztés. A szarvasmarhák száma ezer fölé emelkedik. A juhtenyésztés az uradalmakba szorul vissza, de ott jelentős számot (pl. Bibó Dénes bérletén 1334 darabot) képvisel.

A múlt század utolsó harmadában a Batthyány-uradalom területén feltűnnek a nagybérlők. Már a hatvanas évek elején találkozunk Wertheim Samu, mint újhódosi bérlő, nevével. Szűnyog-pusztát Bibó Dénes bérlő gróf Draskovich Györgyné, született Batthyány Erzsébettől. A 10' FMTÉ 20. századfordulón Bibó Dénes bérlete, csak a község területén megközelíti a másfél ezer holdat. (1442 kat. holddal.) Wertheim Miksa fiainak több ezer holdas mezőkomáromi bérletéből jutott Lajoskomáromba (Újhódosra) is. Hasonló a helyzet a két községben bérlősködő Hofbauer Józseffel is, akinek 130 kat. holdjából jelentős hányad esett Lajoskomáromba. A nagyszámú

mezőgazdasági munkavállaló miatt (a helyi mezőgazdasági keresők 60%-a) a nagybirtokok gépesítése szerény mértékű: Bibó Dénesnél 1—1 lokomobillal, illetve cséplőszekrénnel, 2 járgánnyal, 6 vetőgéppel. 3 rostával, 39 ekével és 1 triurelrel gazdálkodtak, a boronák, hengerek, szecskavágók és igás szekerek mellett. (A gazdaság 13 lóval gazdálkodott. A foglalkoztatott cselédek száma 44 volt.) Hasonló felszereltségi szintet képviselt a többi gazdaság, és a cselédek száma is arányosan alakult.

A századfordulón a 2318 főnyi lakosságból 2034-en a mezőgazdaságból éltek. 37 A 867 mezőgazdasági keresőből önálló kisbirtokos, illetve bérlő 112, kisbirtokos, napszámos 85 személy; a többiek házi cselédek (32 fő), napszámosok (17 fő) és gazdasági cselédek (142 fővel). Legnépesebb csoportot a mezőgazdasági munkások képviselték 41 16 év alatti, 292 felnőtt dolgozóval (és 412 főnyi eltartottal). Az eltartottak arányát tekintve pedig az uradalmi cselédség az elsőség, ahol is 1 dolgozóra 2 eltartott jutott, míg a község egészére az jellemző, hogy 1014 kereső 1304 személyt tartott el. Az agrár jelleg túlsúlyát a község a további évtizedekben is megőrizte (1910-ben 86,3%-a mezőgazdasági népesség) és az ott foglalkoztatottak, illetve dolgozók aránya csak 1960-ra csökken 80% alá. Állandósult a birtokmegoszlás aránya is (a nagybirtok mindenkori túlsúlyával), azzal a következménnyel együtt, hogy a folyamatosan emelkedő lakossági számon belül a gazdasági munkások és cselédek, valamint a napszámosok aránya századunk első felében már megközelítette a helyi népesség felét.

A század második felében megindult társadalmi átrétegződés folyamatára, a mindenkori tulajdonviszonyok mellett, befolyással volt a lakosságra nehezedő közterhek elosztási aránya, az abban megmutatkozó közteherviselési egyenlőtlenség. Nyomon követhető ez az adók alakulásán is. Ez magán viselte a vagyoni és a társadalmi tagozódás jegyeit; de fordított arányt képviselve a vagyon mértéke és az adó aránya, terhe között. Ugyanakkor tükrözte az adóalanyok társadalmi munkamegosztásban, hierarchiában elfoglalt helyzetét.

A 19. század nyolcvanas éveiben évről évre növekvő községi terhek fedezésére pótdadót vetett ki a község. A tervezett költségvetési kiadások ekkor elérték a bevételek kétszeresét is: 1079 és 2161 forint közötti éves pótdadó kivetése vált szükségessé. A pótdadó terhének elosztásában érvényesült a társadalmi hovatartozás, mint a mértéket meghatározó tényező. Az uradalom, a gazdák és a zsellérek más és

más adókulccsal szerepeltek. Az uradalom pl. a nyolcvanas évek első felében minden állami adóforint után 7,2-től 10 krajcárig, a gazdák 16-tól 17,5 krajcárig, a zsellérek pedig 2,2-től 9 krajcárig terjedően adóztak. Ezekben az években az uradalom 1 állami forintra vetített póttadójának növekedése viszonylagosan (40%) mértéktartó míg a legelesettebb réteg, a zselléreké több mint négyszeresére emelkedik.

Az adózási rendszer mikéntje (1886 után), a korábbi módszer, társadalmi hatását tekintve, lényegesen nem változik. A zsellérséget, mint önálló kategóriát (az adózás szempontjából) megszüntették és velük a gazdák számát növelték. Ebben a helyzetben az adóterhek a következőképpen alakultak: 10 1888-ban már a földbirtokosok előző évi adójuk 50%-át figyelembe véve adóztak. (2300 frt-ot vettek a póttadókiivetés alapjául.) Ilymódon 20%-os póttadót fizettek. A gazdák (és a zsellérek) póttadókulcsa, az állami adóalap egészét (5700 frt-ot) véve figyelembe: 30%-os. A nyolcvanas évek derekán (1886—87-ben) a község állami adója meghaladta a 10 000 forintot. (1 lakosra mintegy 4 frt-os teherrel.) A századvégen (1895-ben) a gazdák állami adója 7000 forintra emelkedett — jóllehet az adóalapokban ilyen arányú módosulás nem történt — ugyanakkor a földbirtoké 2000 forintra csökkent. Nem véletlen, hogy 1895-ben (de az előző esztendőben is) a községi költségvetések időbeni elkészítésének akadályát a helyi vezetés „az őszi behajtások” (végrehajtások) nagy számának bonyolításában jelölte meg.

A századfordulón és azt követően — a koronára történő áttérés időszakában — a községi póttadó (1899—1908 közötti) átlaga 3290 korona volt. A 20%-os póttadó csak 1905-től mérséklődött 17%-ra. 4 1 1908-ban — az átváltás arányát figyelembe véve — a 15.1 korona, mint az egy főre eső közteher, közel kétszerese a 20 évvel korábbinak. (Az enyingi járásban 1 főre vetítve itt a legalacsonyabb.) A község gazdálkodását a kiegyensúlyozottság, a kiadásokat meghaladó bevétel (10 998, illetve - 11 661 K) jellemezte. A vagyon legszámottevőbb része a 72 holdnyi községi földbirtok (33 200 K becértéssel), valamint a 15 300 korona összegű — többségében kamatozó — értékpapír. Ez utóbbiak értéke meghaladta a község ingatlanjait. (6230 K összegét.) A község 1908-ban 63 080 K értékű vagyonnal rendelkezett. (A jómódú községben ekkor 11 támogatásra szoruló szegény, illetve gyógyíthatatlan beteg élt.)

A 19. század nyolcvanas éveiben az 1886. évi XXII. tc. alapján választott testület állt a község élén. E törvény előírásainak megfelelően minden 100 lakos után választottak egy képviselőt. A választásra jogosultak száma rendkívül szűkkörű volt. (A helyi 1880-

as választáskor a lakosság még 3%-a sem vett részt ebben, országosan is csak 5,9%.) A vagyoni követelmények és az iskolázottsági feltételek a népesség tömegét — elsődlegesen a szegény és írástudatlan részét — kizárták a jog gyakorlásából. Az előírásoknak megfelelők választották a képviselőtestület felét, míg a másik hányad a falu legtöbb adófizetői köréből került ki. A testület a választott „képviselekből” és a „virilistákból” állt össze.

Az 1887. február 4-én összeült képviselőtestület, élén Schmeltzer Mátyás bíróval, Stobl Pál, Knezevich József, Demjén Márton, Hofbauer Pál, Mosberger Simon, Szakács Márton, Krutzler Pál, Viand Pál, Zsednai Mihály, Szabó János, Schrei István, ifj. Mosberger Pál és Hofbauer Mihály, illetve Schnitz Simon, Hujber Gáspár, Reisinger Lőrinc, Schmuck Ádám, Kapeller Bernát, Hermán József, Szabados Géza, Valter Mihály, Johanik János, Szapper András, Stócz Lőrinc, Meidlinger Márton, Andorka Jakab és Ver ebi Mihály tagokból állt. 4 2 A jegyzői teendőket Székely Gusztáv látta el. (Székely, korábban: Schleining Gusztáv 1885 óta látta el ezt a feladatkört, azelőtt a Tolna megyei Szárazdon volt helyettes jegyző, ő váltotta fel a 40 éven át itt tevékenykedő Varga Mátyást.)

Az említett községi törvény alapján foglaltak állást (pl. 1889 tavaszán) a községbe településsel kapcsolatban. A helyi illetőség elnyerésének feltétele a bejelentési kötelezettség, az 5, illetve vagyontalanság esetén 3 frt díj befizetése, de mindenekelőtt az, hogy a betelepülni szándékozó képes-e önjelölt fenntartani magát. Az illetőség rendezése a betelepülések tekintetében, csakúgy, mint az 1871. évi XVIII. tc. 17, §-ával lehetővé tett „polgárosítás” (a volt zsellérek felvétele a községi kötelékébe) a polgári jogrend érvényesítése irányába tett lépés volt. Az említett folyamat része a hetvenes évek közepén, gróf Batthyány Erzsébettel folytatott tárgyalások a regálék megváltása ügyében. Ezek eredményeként a „korcsmáitítás” joga a pálinkafőzéssel együtt községi illetékességbe került. 4 3 (Az elsők között szereplő Deutsch József és Münczer Ádám az éves bérletet, árverés keretében 400 forintra srófolta fel. A pálinkafőzés ingyenessé tétele — csak átmenetileg, és csak a haraszi és fülöphegyi szőlőtulajdonosok részére — meg azzal járt, hogy a nagyvonalú községi bírót 12 forint 58 krajcárra megbüntették.) A nyolcvanas évek végén, majd a század utolsó évtizedében a korcsma, illetve a mézárszék bérlői között találjuk Groszl Mihályt, Deutsch Józsefet és Kibitz Mihályt.

Az 1877-es kanyarójárvány, majd 1879-ben a pestis veszélye, az 1883-as vörheny megjelenése nem csak egy helyi „kórháznak való alkalmas helyiség” kijelölésére sarkallta a község vezetését (a szolgabírói utasítás mellett), hanem arra is, hogy a két betegápoló (Mosberger György és az öreg Czéhmeiszter József) ténykedésén túllépve, állandó orvosra is szert tegyenek. Dr. Bernstein Jakab, mezőkomáromi körzeti, és dr. Trosztler Miklós járási orvosok járvánnyal kapcsolatos erőfeszítéseit látva, ez a törekvésük csak erősödött. E célkitűzésekhez kapcsolódva évtizedekre nyúló harc indult meg orvos letelepítéséért, illetve azért, hogy az orvosi körzet székhelye ne Mezőkomárom, hanem Lajoskomárom legyen. A múlt század nyolcvanas éveiben mindössze csak annyit értek el, hogy dr. Bélák Sándor enyingi székhelyű orvostól a dr. Weser Jakab által ellátott mezőkomáromi székhelyű körzeti orvoshoz kerültek. A századunk első évtizedeiben változatlanul napirenden tartott kérdéshez a századfordulótól a körállatorvosi székhely elnyeréséért, majd önálló állatorvos alkalmazásáért folytatott küzdelem csatlakozott. Egyelőre eredménytelenül.

Több kísérlet és átmeneti üzemeltetés után a múlt század kilencvenes éveitől működött — az 1891. évi XV. tc.-nek — megfelelő óvoda a községben. Rendjére felügyelő bizottság ügyel. Tagjai három egyház képviselői (Szarvasy Sámuel evangélikus, Knezevich József katolikus és Rébék László református pap), a három felekezeti tanító (Macher Endre evangélikus, Faubl Vencel katolikus és Kerschbaumayer József újhítű, azaz: zsidó tanító), továbbá a körorvos (dr. Weser Jakab és a község vezetése részéről: Székely Gusztáv jegyző, Wertheim Samu, Hofbauer József, ifj. Mosberger Pál, Schnitz Simon, Müntzer Ármin, Steiner István és Kapeller György).

A múlt század utolsó két évtizedében nem egyértelmű a községi vezetés állásfoglalása, illetve intézkedése egyes kulturális kérdésekben, illetve az e területen tevékenykedők személyével kapcsolatban.⁴⁶ Megszüntetik pl. a felekezeti tanítók tanácskozásaihoz szükséges fuvarok biztosítását. (Erre egyébként a 10 397/1890. BM rendelet is lehetőséget nyújt.) Három évvel korábban viszont évi 48 forinttal hozzájárulnak a tanítói nyugdíjalap számára történő befizetéshez, majd 1891-ben a költségvetésből már kihagyják. 1887-ben a községi olvasóköri tulajdonában lévő (és a jegyzői irodában elhelyezett) könyveket az evangélikus iskolának adják át, azzal az indoklással, hogy ott „kellő gondozásban” részesüljenek. Fenntartva ugyan, hogy ha valamikor olvasóköri létesül, a köteteket kötelesek lesznek visszaadni. Nagyobb

arányú a fogékonyság a közvetlenül gyakorlati célokat szolgáló iskoláztatással kapcsolatban. A minisztérium által ajánlott gazdasági ismétlőiskola létesítését „üdvösnek és célszerűnek” tartják (1896-ban), sőt javaslatot tesznek a testület összeállítására vonatkozóan is. (Igazgatónak Macher Endrét — a községi faiskola gondozóját, nevelőknek Macher Géza evangélikus és Straub Pál katolikus tanítót javasolják.)

Macher Endre egyébként az általa kezelt faiskolát olyan mintaszerűen vezette, hogy a földművelésügyi miniszter 1894 decemberében munkáját oklevéllel és 100 forintos jutalommal ismerte el. A mintaszerű méhészt és 15 holdnyi javadalmi földjét szakszerűen művelő tanítót a korabeliek „közelismerése” övezte. Az utókor pedig nevéhez köti a község elmagyarosításának megindítását, miután — az 1879. évi XVIII. tc. alapján — irányítása alatt Lajoskomáromban is kötelező jellegűvé vált minden felekezeti iskolában a magyar nyelv tanítása.

A VI. Csendőrkerület 7. szárny parancsnoksága ismételt megkeresésére „a közrend, vagyon- és személyi biztonsági állapotoknak fokozottabb mérvben való megóvása céljából”, a sürgetéseknek eleget téve, 1908 tavaszán csendőrlaktanya létesítésére hoztak határozatot. A velejáró költségek a községet terheltek.

A háborút megelőző években az adóterhek növekedése volt jellemző. A növekvő költségvetési hiányt emelkedő arányú községi póttadóval fedezték. Ez az 1911 és 1913 közötti 12%-ról 1915 után 20, majd 1918-ban 60%-ra nőtt. A bevonultatásokat követően az évi 294 ígás és 511 kézi napszám előirányzatot tartalmazó közmunkát az itthon maradottaknak, a nőknek és gyerekeknek kellett teljesíteniük. Négy hónappal a háború kitörése után megkezdődik az első hadikölcsön jegyeztetése is. A kezdeti lelkesedés elkeseredésbe csap át. A front kedvezőtlen hírei mellé a felszökő árak csatlakoznak. 1915-ben a községben kolera veszélye lép fel. A háború második felében az „élelmiszer hiánya miatt erősen elfajuló zúgolódás tapasztalható”. Majd a rekvirálások következnek. És 1918 februárjában folyik a 7. hadikölcsön jegyeztetése, miközben már előkészítik a 8. jegyeztetését. Nyáron pedig a háború előtti termelésnek csak a felét tudják betakarítani. A pénz elértéktelenedik: a papírbankók mennyisége a háború alatt 15-szörösére növekedik.

A községi vezetés a maga módján védekezik: a fokozódó nehézségek enyhítése, a szociális feszültség csökkentése érdekében. A bevételei növelésére tett intézkedések

(a vásárlási helypénzek emelése, a községi földek bérletének kétszeresre dagasztása stb.) csak a részproblémákat enyhíti. A község dolgozóit drágasági pótlékba kénytelenek részesíteni. (Arányára jellemző, hogy csaknem azonos összegű az eredeti fizetéssel) Ugyanakkor — főleg a bevonulások miatt — a községi adminisztráció szétzilálódik, nő az elintézetlen akták tömege. 1917-től már az évi adó sem volt kivétel. Néhány átgondolatlan községi intézkedés csak élezi a helyzetet. (A hadbavonultak özvegyei és árvái számára rendelt báli bevételt „az enyingi takarékpénztárba gyümölcsözően” helyezik el. Rokkant katonák kérését nem kezelik kellő gondnal: Kazellman György kereskedésnyitás iránti kérelmét elutasítják.) A háború előtt és alatt eredménytelen kísérleteket folytatnak körzeti orvosi, illetve körzeti állatorvosi állás létesítése érdekében.

1918 őszén a frontról hazatérők — a vonatkozó rendelkezések egyéni értelmezése következtében és családjuk helyzetét látva — nemcsak a szociálisan rászorulókat, hanem valamennyiük számára 3 havi kedvezményes élelmezést, vagy annak pénzbeli megváltását követelték. (Személyenként 400 koronát.) Mások — családjuk elesettségét látva — az elmaradt, vagy méltatlanul kevésnek ítélt hadisegélyek kifizetését, illetve kiegészítését követelték. A Sió-csatorna építésén dolgozó orosz hadifoglyok és a környékbeli agrárproletárok körében, akiket a „forradalmi eszméktől fertőzött” foglyok felvilágosítottak, társadalmi változást követelő eszmék is megfogalmazódtak. Az ott dolgozó kubikusok vezetője a „megfertőzött” Moharas József volt.

A nagy számú helyi elégedetlenkedőre és kisebb számú tudatos szervezkedőre a Budapesten történtek gyakoroltak döntő hatást. A budapesti megalakulásának hírére létrejött a helyi Nemzeti Tanács. Elnökévé Czéhmeiszter Ferencet, tagjaivá Kibitz Istvánt (úgyis, mint titkárt), Gernya Istvánt, Gernya Mártont, Pavelka Istvánt, Weiler Pált és Zsednai Istvánt választották. A lakosság várakozással tekintett működése felé. A szegények helyzetük javítását, a leszerelt katonák a földkérdés megoldását, a tehetősebbek a közbiztonság megszilárdulását várták a tanácstól. Erre a személyi összetétel garanciát látszott nyújtani. Czéhmeiszter Ferenc, a helyi földmunkás szervezet vezetője, Kibitz István a háborút jártak és forradalmi eszméktől „fertőzöttek” képviselője volt. Hozzá hasonló nézeteket képviselt a későbbi eseményekben vezető szerepei vállaló Zsednai István is.

A Nemzeti Tanácstól várt, de a községi elöljáróság feladatává tett intézkedések, a közbiztonság szilárdsága érdekében teendőket is idesorolva, nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Wieand Márton bíró és Csekő Ede jegyző az őrséget ellátó személyek helyére újat állítani nem tudott, kénytelen volt a régiek megnövelt járandóságú feltételeit elfogadni. Hasonló eredménnyel zárult, és az elöljáróságba (rajta keresztül a Nemzeti Tanácsba) vetett bizalom további gyengülését eredményezte, hogy a háború alatt Galíciából idemenekültek visszatelepítésével kapcsolatos fuvarokat az elöljáróság ez alkalommal, a pénzügyi fedezet hiányára hivatkozással, nem rendezte. Ennek elmulasztása általában a parasztságban, de különösen a fuvarozásban érdekeltekben keltett bizalmatlanságot, illetve elégedetlenséget. A legnagyobb arányú nyugtalanságot a földnélküli katonák összeírása, az azzal kapcsolatos bizottság összetétele keltette. Az 1918. december 20-án összeült bizottság fele hadiszolgálatban állottakból (Grünwald József, Bartos János és Schmeltzer János), a másik fele (Groszl Ádám, Meidlinger János és ifj Stróbl Mihály) a képviselőtestület küldötteiből tevődött össze. A bizottság megalakulása reményt keltett a földkérdés megoldása iránt, az öszszetétele viszont (főleg a hadviseltekre történő korlátozottság miatt) bizalmatlanságot a jogosultság, az esélyesség elbírálásával kapcsolatban. Ez a körülmény nemcsak megosztotta, hanem szembe is állította e kérdésben érdekelt parasztságot.

A húszas évek jelentős vállalkozása a rossz állapotban lévő községháza helyett új építése. Nagy tervekkel és az építkezésben szükséges anyagok birtokában indult a munka a „mai kor igényeinek megfelelő” jegyzői hivatal, doktori és aljegyzői lakást, tűzoltószertárt, népotthont és szolgai lakást magában foglaló épület építése érdekében. Az elképzelések (pl. Balogh Imre és mások észrevételei nyomán) több ízben módosultak. Az 1922 tavaszán kiírt pályázat egy lakással csökkentette a tervet. Volentik Géza 3 600 000 korona bekerülési költséggel készült tervét 1922-vel kezdődő póttadó kivetéssel kívánták fedezni. A szükségessé váló kölcsön időtartamában, illetve a lakosságra kivetett póttadó fizetési módjában Wertheim Samu és Rosenthal Mór, illetve a Stróbl Pál vezette csoport között véleményeltérés volt. Az előbbieket a hosszabb lejáratú kölcsön mellett, az utóbbiak az adófizetőkre eső kölcsön egyösszegű befizetése (és egyúttal a rövid lejáratú hitel mellett) foglaltak állást. Az utóbbi álláspont győzött: „a mostani 3000 koronán felüli búza ár” esett döntő érvként latba az 1922.

május 30-i képviselőtestületi ülésen. Június 5-én határoztak az 50 000 koronába kerülő — külön készülő — adóügyi jegyzői lakás építéséről.

1923 tavaszán mind a hitelszövetkezet, mind a helyi lakosság a kölcsönöket felmondta. Ekkor 2 820 000 korona kölcsön és kamatai visszafizetése, és az építési vállalkozónak (a veszprémi Szabó és Volentik cégnek) 5 000 000 korona kifizetése vált időszerűvé. Az Országos Központi Hitelszövetkezettel úgy egyeztek meg, hogy a tartozás negyedrészének erejéig üzletrészt jegyeztek, s így csak a követelés 32%-ának törlesztése maradt vissza. A lakosság felé fennálló tartozást végérvényesen csak a pengő bevezetése után, 1929 tavaszán rendezték. A koronás világban sokan (pl. Czéhmeiszter Ádám, Blázer Lőrincné, Schnitz Lőrinc, Wanderer Márton és mások) követelésüket nem érvényesítették, illetve fel sem vették a kiutalt összegeket.

A húszas évek második felében a község háza megépült. Elkészültek az épülethez tartozó melléképületek (nyárikonyha, fáskamra) is. Egyidejűleg a régi tűzoltószertárt hússzék befogadására tették alkalmassá. Ekkor érkezett az az alispáni leirat, hogy hozzanak létre gyermekmenedékházat (óvodát). Ettől egyelőre — az építkezéseikre és a lakosság teherbíró képességére hivatkozással — elzárkóztak. De 1930 nyarán már felügyelőbizottság (Hankóczy János, plébános; Balogh Imre református, dr. Schlitt Gyula evangélikus lelkész, Szendre Ernő igazgató és Csekő Ede jegyző személyében) áll „az állandó gyermekmenedékház” élén. Az előző évben pedig (1929 áprilisban) a helyi szegényháznál „járványkórház” (elkülönítő) felállítását szavazták meg. Az előző egészségügyi objektumot a bikaistálló nagyobbítására használták fel.

Még a község ház építésének időszakában — járási főszolgabírói utasítás kötelezi a községet a magánvágóhidak felszámolására (1923) és közvágóhid létesítésére. Alispáni felhívás viszont (az állatvásártéren) itatásra alkalmas kút ásását szorgalmazza. A megfelelő víznyerés céljából — most már mélyfúrású kutak létesítése érdekében — a népjóléti minisztérium 1930-ban 3 ezer pengő segélyt folyósított. A fúrások helyét a képviselőtestület a Reisz-féle vendéglő, illetve a református egyház előtt és a közvágóhid közvetlen szomszédságában jelölte ki.

A húszas évek jelentős beruházásai mellett a helyi vezetés támogatást nyújtott az egyházak oktató-nevelő munkájához csakúgy, mint a tevékenységet újólág megkezdő polgári olvasóköri működési feltételeinek javításához. Az iskolai munka körülményeit oly módon támogatták, hogy mind a három felekezet tanítóinak nyugdíjalapjával

kapcsolatos hozzájárulást az egyházaktól átvállalták. (Két evangélikus, két katolikus, két református tanító után a húszas évek közepén 936 aranykorona kötelezettséget vállaltak át, majd a pengő megjelenését követően e teher 979 pengőt jelentett.) Ez utóbbi időszakban (1929 folyamán) az evangélikusoknál 3, a reformátusoknál 2, a katolikusoknál pedig 1 tanító után fizették a hozzájárulást. Ezen kívül fedezték a vármegyei tanítógyűlésekre utazó tanítók „rangosztályuknak megfelelő” napidíját és fuvar költségét. Az évtized derekán — évi 1 q búza haszonbér fejében — a község háza egyik emeleti helyiségét a polgári olvasóköri rendelkezésére bocsátották. Ezzel az intézkedéssel az iskolában őrzött könyvtárat a szélesebb nyilvánosság számára hozzáférhetővé tették. Az évtized végén pedig helyi „mozgóképüzem” létesítésével kapcsolatosan leszögezték, hogy „a lakosság csekély számára tekintettel” egyetlen üzem létesítését elégségesnek tartják.

A húszas évek néhány intézkedése jelzi, hogy a község vezetése kegyelettel és tisztelettel adózott mind a háborúban elesett hősöknek, mind azoknak, akik a község érdekében kifejtett munkájukkal erre rászolgáltak. Az 1923. november 23-án tartott képviselőtestületi ülésen emlékszobor felállítását határozták el az első világháború elesettjei előtti tiszteletadás jeléül. Az évtized végén (1929-ben) sírkövet állítottak Székely Gusztáv emlékére, méltányolva, hogy az elhunyt 33 éven át községi jegyzőként tevékenykedett. (Itt jegyezzük meg, hogy hasonló módon rótták le tiszteletüket 1907-ben Varga József előtt is, aki színén évtizedeken keresztül viselte a jegyzői tisztet.)

Az évtized derekán tett, illetve elindított intézkedések Schnitz András bírósági írnok, Csekő Ede jegyző, Hujber György, Wieand Pál, Balogh Imre, Wanderer Pál, Stróbl Pál, Tulcz Pál, ifj. Szapper Márton, Szakács Márton, id. Bartos Pál, Hornyák András, Szakács István, Meixner Mátyás, Nagy János, Verebi István, Szakács György, Meidlinger Márton, Wieland Ferenc, Mosberger Pál, Czéh István, Wieand Márton, Lisztmayer Mátyás, Wieand János, Hofbauer Mátyás, Reisinger Keresztély és Nagy József képviselőtestületi tagok nevéhez köthetők.